

ΝΑΥΤΙΑΙΑ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΟ
ΣΤΗ ΛΕΥΚΑΔΑ (1783, 1818)*

Τò νησί τῆς Λευκάδας (ἢ Ἀγίας Μαύρας) βρίσκεται στὸν ἐπιμήκη διάδρομο ποὺ ἐκκινεῖ ἀπὸ τὸν βόρειο μυχὸ τῆς Ἀδριατικῆς θάλασσας (κόλπος τῆς Βενετίας καὶ τῆς Τεργέστης) καὶ κατέρχεται ὡς τὸ Ἴόνιο Πέλαγος καὶ τὴ Μεσόγειο. Πρόκειται γιὰ εὐνοημένη γεωγραφικὰ περιοχὴ, γιὰτὶ τόσο τὰ νησιά τῆς Δαλματικῆς ἀκτῆς ὅσο καὶ τὰ Ἐπτάνησα λειτουργοῦν ὡς γέφυρες καὶ οἱ ἄπειροι κόλποι τῆς παραλιακῆς γραμμῆς δημιουργοῦν ἀσφαλῆ καταφύγια γιὰ τὰ πλοῖα. Αὐτὸν τὸν χῶρο οἱ Βενετοὶ προσπάθησαν καὶ πέτυχαν σὲ μεγάλο βαθμὸ νὰ τὸν περιλάβουν στὸ ἀποικιακὸ τους κράτος ποῦ, ἂν καὶ περιορισμένο ἔδαφικά, διατηρήθηκε ὡς τὰ 1797, ὅποτε ἐμφανίστηκαν οἱ Γάλλοι.

Ἡ Κέρκυρα καὶ ἡ Ζάκυνθος στὸν ἐλληνικὸ χῶρο, λόγω τῆς ἐπίκαιρης θέσης τους, ἔπαιξαν πάντα τὸν σημαντικότερο ρόλο ἀπὸ τὰ λοιπὰ Ἴονια νησιά. Στὴν κοινωνία καὶ στὴν οἰκονομία τῶν δύο αὐτῶν νησιῶν ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς προσδόθηκε σταθερότερη δομὴ, μὲ βάση τὰ βενετικὰ ἀστικά καὶ ἀριστοκρατικὰ δεδομένα. Ἐκεῖ δημιουργήθηκε ἰσχυρότερη μεσαία τάξη καὶ ἡ οἰκονομία ἐνισχύθηκε μὲ τὸ διερχόμενο ἐμπόριο. Ἡ Κέρκυρα ἦταν ἡ κτῆση ποὺ δέσποζε στὰ δύο θαλάσσια πεδία, τῆς Ἀδριατικῆς καὶ τοῦ Ἴονίου, ἐνῶ ἀποτελοῦσε τὴ γέφυρα πρὸς τὴν Ἀλβανία, τὴν Ἠπειρο καὶ τὴν ἐνδότερη Βαλκανικὴ. Ἡ Ζάκυνθος τοποθετημένη, ἀντίθετα, στὸ νότιο ἄκρο τοῦ Ἴονίου εἶχε γίνει ἐνδιάμεσος σταθμὸς πρὸς καὶ ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο ἢ πρὸς τὶς μακρυνότερες περιοχὲς τῆς Μεσογείου, πράγμα ποὺ προσέδωσε πλοῦτο ἀλλὰ καὶ ἐπέτεινε τὶς κοινωνικὲς διαφοροποιήσεις. Τὸ τρίτο μεγάλο νησί, ἡ Κεφαλληνία (ἢ Ἰθάκη καὶ οἱ Παξοὶ πάντα παρέμειναν νησιά ἐξαρτημένα ἀπὸ τὰ γειτονικά τους), δὲν κατῶρθωσεν ὡρὶς ν' ἀποκτήσει ἀνεπτυγμένη κοινωνικὴ διάρθρωση καὶ κατ' ἐπέκταση οἰκονομία στηριγμένη καὶ σὲ ἐξωτερικὲς ἀνταλλαγές. Πραγματικά, οἱ περισσό-

*Τὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τῆς Λευκάδας ἔχει διασωθεῖ κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος του. Αἴτιο ὅμως εἶναι τὸ σωζόμενο ὕλικὸ γιὰ τὴν περίοδο πρὶν τὸ 1715. Σήμερα στεγάζεται στὸ ἰσόγειο τῶν δικαστηρίων καὶ ὅπως ὅποτε ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ μεταστεγαστεῖ. Συντηρεῖται καὶ εἶναι προσιτὸ στοὺς ἐρευνητὲς χάρις σὶς ἄοκνες φροντίδες τοῦ κ. Ἐπ. Βαγενά, ποῦ καὶ ἀπ' ἐδῶ τὸν εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὴ βοήθειά του. Γιὰ τὸ ἀρχεῖο βλ. R. G u e z e, L' archivio di Stato di S. Maura (Leucade), « Studi Veneziani » 10 (1968), 705-720 - Γ. Π λ ο υ μ ι ἄ δ η, Διάγραμμα τῶν ἀρχαικῶν πηγῶν τῆς Νεοελληνικῆς Ἱστορίας, Ἀθήνα 1983, σ. 16.

τεροι μεγαλοκτηματίες του νησιού ήταν έποικοι *stradioti* ή στρατιωτικοί Ιταλικής ή άλλης καταγωγής. Ωστόσο ή Κεφαλληνία κατά τὰ μέσα του 17ου αιώνα κατώρθωσε ν' αναπτύξει εϊάριθμη ντόπια μεσαία τάξη, που στράφηκε με ιδιαίτερη επίδοση στην καλλιέργεια των Γραμμάτων.

Τὰ Κύθηρα και ή Λευκάδα είχαν την ίδια περίπου εξέλιξη. Απομονωμένο γεωγραφικά τὸ Τσιρίγο, όπως οί 'Ιταλοί τὸ ἀποκαλοῦσαν, δὲν μπόρεσε νὰ προβάλει κάποια ἀξιόλογη παρουσία στὸν εὐρύτερο ἑλληνικὸ χῶρο και παρέμεινε σὲ χαμηλὴ οικονομικὴ και κοινωνικὴ στάθμη. Ἡ Λευκάδα ὅπωςδήποτε κατώρθωσε ν' ἀνεβεῖ σὲ ὑψηλότερο ἐπίπεδο. Καθὼς ὅμως βρισκόταν ἀνάμεσα σὲ δύο κοντινὰ μεγαλύτερα νησιά, τὴν Κέρκυρα και τὴν Κεφαλληνία, ἦταν ἀναπόφευκτο νὰ συνθλιβεται οἰκονομικά και κοινωνικά. Ἐξἄλλου ή ἀργοπορημένη κατάληψή της ἀπὸ τοὺς Βενετούς προσδιόρισε τὴν ὅλη περαιτέρω ἀνέλιξή της, ὡστε τὸ νησί μόλις κατὰ τὸ δεῦτερο μιστὸ τοῦ 18ου αἰ. και κυρίως τὸν 19ο αἰώνα νὰ μπορέσει νὰ παρουσιάσει ἀξιόλογη πνευματικὴ ζωή.

Τὸ φρούριο, ἀλλὰ και ή Ἀμαξικὴ (κύριο κέντρο τοῦ νησιού, ή σημερινὴ πρωτεύουσα τῆς Λευκάδας) ἀπέχουν πολὺ λίγο ἀπὸ τὴν ἀπέναντι στεριά και ή λιμνοθάλασσα κατὰ τὶς περιόδους τῆς ξηρασίας γίνεται βαττή. Αὐτὴ ή στενὴ γειτνίαση εἶχε ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα γιὰ τὸ νησί. Παρέμεινε πολὺ ἐξαρτημένο ἀπὸ τὶς ἄλλες ἀγορές, που παρῆγαν ἀφθονότερα και διαφοροποιημένα προϊόντα, ἐνῶ ή διαφορά τοῦ νομίσματος ἀπέβαινε συνήθως ὑπὲρ τῆς τουρκοκρατούμενης περιοχῆς: τῆς τελευταίας ή οἰκονομία ἔρρεπε συνεχῶς πρὸς τὴν ὑποτίμηση. Πραγματικά, ή Λευκάδα δὲν διαθέτει ἔδαφος ιδιαίτερα εὐφορο ή εὐρεῖες πεδινὲς ἐκτάσεις, ὡστε μόνο ή ἀνάγκη ή κάποιος ἀποκλεισμός θὰ μπορούσαν νὰ ἐντατικοποιήσουν τὴν παραγωγή. Εἶναι λοιπὸν τὸ νησί ἄρρηκτα δεμένο με τὴν ἐνδοχώρα του, ὅπως τὸ ἔχουν ἀποδείξει και οί ἱστορικὲς του τύχες. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν δεσποτῶν Ἀγγέλων, ἀλλὰ και τὴν παλαιότερη βυζαντινὴ, τὶς πρόσκαιρες διακυβερνήσεις ἀπὸ ποικίλους Φράγκους¹ ὡς και τὴν περίοδο τῶν Τόκκων (1362-1479) τὸ νησί ἀνῆκε διοικητικὰ στὴν Ἠπειρο και στή συνέχεια ἔγινε τμῆμα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ και ὅταν τὸ 1502-3 καταλήφθηκε πρόσκαιρα ἀπὸ τοὺς Βενετούς, μαζί πάρθηκε και ή περιοχὴ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου. Στὰ 1684 ή εὐνοϊκὴ συσχέτιση τῶν δυνάμεων ἐπέτρεψε στοὺς Βενετούς νὰ ξαναεπιχειρήσουν τὴν κατάκτηση τοῦ νησιού, που ἔκτοτε παρέμεινε ὀριστικὰ στὴν κατοχή τους.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ή τακτικὴ τῶν Βενετῶν κατὰ τὴν περίοδο 1684-1699, ὅταν ὁ Φραγκίσκος Μοροζίνι θέλησε νὰ θέσει σὲ στέρεις βάσεις τὶς κατακτήσεις του. Ἐν και στόχος τῶν Βενετῶν ἦταν ή ἐδραίωση στὴν Πελοπόννησο και στὰ Ἐπτάνησα, ὡστόσο θεωρήθηκε, μαζί με τὴν κατάληψη τῆς Λευκάδας,

1. Βλ. τὸ εἰδικὸ ἄρθρο τοῦ A. L u t t r e l l, Vonitza in Epirus and its Lords: 1306-1377, «Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici» 11 (1964), 131-141.

ώς απαραίτητη και ή προώθηση στήν ένδοχώρα του 'Αμβρακιικού, τής βορειο-δυτικής ακαρνανικής ακτής και τών παραλίων τής νότιας 'Ηπείρου, ειδικά τής Πρέβεζας, πράγμα που έτσι πρόσφερε συνοχή στίς βενετικές κτήσεις¹. 'Η Λευκάδα δέν μπορούσε νά νοηθεί χωρίς τήν άπέναντι ακτή, ως τόν Βάλτο, που λειτουργοῦσε ως ζωτικός της χώρος. 'Ιδιαίτερα, ή περιοχή τής Βόνιτσας ήταν τό κλειδί για νά προχωρήσει κανείς είτε πρὸς τήν Λευκάδα είτε πρὸς τήν 'Ακαρνανία - Ναύπακτο. 'Από τήν εποχή τών Τόκκων, αλλά και άργότερα, τό γεγονός αυτό κατανοήθηκε. Και όταν με τή συνθήκη του Κάρολιβιτς (1699) ή Λευκάδα κατακυρώθηκε μόνιμα στους Βενετούς, συμφωνήθηκε νά περιληφθεί στή δικαιοδοσία της και ή Βόνιτσα, ένῶ ή συνθήκη του Πασσάροβιτς (1718) παρχώρησε στή Βενετία και τήν Πρέβεζα.

'Από γεωφυσική άποψη αλλά και από γεωγραφική θέση ή Λευκάδα, ή Βόνιτσα και ό γύρω χώρος αποτελοῦσαν πρόσφορο καταφύγιο τόσο για τούς ναυτικούς-εμπόρους όσο και για τούς πειρατές. Οί τελευταίοι φαίνεται ότι λυμάλωνταν τήν περιοχή κατά παράδοση. 'Από ραγουζαίτες πηγές κατέχουμε μνείες για τά έτη 1426, 1436, 1452² και από τά βενετικά έγγραφα υπάρχουν ειδήσεις για τά τέλη του 16ου αιώνα³. Μαρτυρίες πειρατείας υπάρχουν και τόν 18ο αιώνα⁴. Οί Καταλανοί και οί μουσουλμάνοι (Τούρκοι ή Βορειοαφρικανοί) υπήρξαν οί κυριώτεροι πειρατές. Οί άπόκριμες ακτές και ή εύκολη διαφυγή στήν ένδοχώρα του 'Αμβρακιικού ή στους κολπίσκους τής γύρω 'Ηπειρωτικής παραλίας αποτελοῦσαν τά πλεονεκτήματα τής όλης περιοχής. Δέν πρέπει νά λησμονούμε ότι τά ίδια τά γεωγραφικά δεδομένα βοήθησαν και στήν ανάπτυξη τής χερσαίας ληστείας και, στά νεότερα χρόνια, τής κλεφτουριάς. 'Η όρεινή ένδοχώρα και τό εύκολο πέραςμα με άπλά σκάφη από ακτή σέ ακτή στήν έσωτερική θάλασσα, καθώς και ή παρουσία μικρών νησιών, πρὸς τίς ακτές κυρίως τής 'Ακαρνανίας, που χρησίμευαν ως γέφυρες, ήταν οί πρόσφορες συνθήκες για τήν δημιουργία κινητικού πληθυσμοῦ και άνάλογων μορφών οικονομικής και κοινωνικής ζωής. 'Εξάλλου, ή διαμόρφωση όλης σχεδόν τής παραλιακής γραμμής του νησιού δέν επέτρεψε ποτέ τή δημιουργία αξιόλογου λιμανιού παρά μόνο στήν ανατολική πλευρά, άκριβῶς στήν περιοχή που έλέγχεται από τό φρούριο τής 'Αγίας Μάυρας. Τά άβαθή, περισσότερο ή λιγότερο, ώστόσο νερά έμπόδιζαν τήν προσέγγιση μεγάλων πλοίων, πράγμα που είχε άρνητική επίδραση στο μέγεθος

1. Καταδεικνύεται στή διατριβή του 'Αστέριου 'Αρχοντίδη, 'Η βενετοκρατία στή Δυτική 'Ελλάδα (1684-1699), Θεσσαλονίκη 1983.

2. A. D u c e l l i e r, Aux frontières de la Romanie: Arta et Sainte-Maure à la fin du Moyen âge, «Travaux et Mémoires» 8 (1981), 116, 119.

3. A. T e n e n t i, Naufrages, corsaires et assurances maritimes à Venise 1592-1609, Paris 1959, σ. 30. - P. G. L o m b a r d o, Chioggiotti schiavi dei turchi e dei barbareschi nell'età moderna, «Archivio Veneto» 145 (1976), 92, 94.

4. Γ. Σ ι ο ρ ό κ α, Τό γαλλικό προξενείο τής 'Αρτας (1702-1789), 'Ιωάννινα 1981, σ. 381-402.

και στην ανάπτυξη της λευκαδίτικης ναυτιλίας. Έτσι τὸ νησί εἶναι στραμμένο πρὸς τὴ στεριά παρὰ πρὸς τὴν ἀνοικτὴ θάλασσα καὶ ἀναζήτησε κάποιον μεγαλύτερο λιμάνι πρὸς τὸν χῶρο τοῦ Ἀμβρακικοῦ.

Ἡ ἐμπορικὴ κίνηση στὸν κόλπο τῆς Ἄρτας, ὅπως τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας ἀποκαλεῖται, ὑπῆρξε ἀνεκάθεον ζωηρή. Τὸ Χρονικὸ τῶν Τόκκων, ἀλλὰ καὶ οἱ δυτικὲς πηγὲς ἀναφέρονται σὲ ἀνταλλαγὲς στὸν χῶρο αὐτό, καθὼς καὶ σὲ πλοῖα Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ. Κατὰ τὸν 15ο αἰ. ἡ παρουσία τῶν Ραγουζαίων ἦταν ἰδιαίτερα ἐντονη καὶ τὰ πλοῖα τους ναύλωναν ἀκόμη καὶ οἱ Βενετοί, ἐνῶ τὴ συνεργασία τους ἐπεδίωκαν καὶ οἱ Φλωρεντινοὶ ἔμποροί¹. Ἑλληνες ἔμποροι ἀπὸ τὴν Ἄρτα καὶ τὴν περιοχὴ τῆς σημειώνονται τὸν 15ο αἰ. στὴ Ραγούζα καὶ στὸ Κάτταρο καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 16ου αἰ. σημαντικὴ εἶναι ἡ παρουσία τῶν Λευκάδιων στὴν Ἑλληνικὴ Ἀδελφότητα τῆς Βενετίας². Ὅσοτόσο πρέπει νὰ ὑπογραμμίσουμε τὴν ἀμηχανία τοῦ ἐρευνητῆ, ὅταν σημειώνεται ὡς προέλευση ἡ Ἄρτα ἢ ὁ κόλπος τῆς Ἄρτας. Ὁ προσδιορισμὸς εἶναι γενικὸς καὶ προφανῶς καλύπτει εὐρύτερη περιοχὴ. Ἀλλὰ ποῦ ἀλλοῦ πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε περισσότερους ναυτικούς καὶ ποιοὶ ἄλλοι θὰ πρέπει νὰ ἔχουν μεγαλύτερη ἐξοικείωση μὲ τὴ θάλασσα ἀπὸ τοὺς Λευκάδιους; Μὴ μπορώντας νὰ ἐξαγάγουν τὰ προϊόντα (ἢ καὶ νὰ εἰσαγάγουν ἄλλα) οἱ νησιῶτες στρέφονταν πρὸς τὰ βαθύτερα νερά τῆς Βόνιτσας καὶ Πρέβεζας καὶ ἀπ' ἐκεῖ μὲ μικρότερα πλωτὰ μέσα τὰ ἐμπορεύματα ἐφθάναν στὴ Λευκάδα. Γιὰ τὴ Βόνιτσα δὲν ὑπῆρχε πρόβλημα, γιατί διοικητικὰ ἀνῆκε στοὺς Βενετούς, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ Πρέβεζα, ποῦ κατὰ τὸν 18ο αἰ. παρέμεινε σχεδὸν μόνιμα σὲ βενετικὰ χέρια. Σὲ ἓνα πλαίσιό συμβίωσης καὶ καθημερινῆς ἐπαφῆς τὰ νερά τοῦ Ἀμβρακικοῦ εἶχαν καταστῆ τὰ ἐλαστικὰ σύνορα μιᾶς τοπικῆς ἀγορᾶς καὶ οἰκονομίας. Τέλος, ὡς ἐνιαῖο καὶ οἱ Γάλλοι ἀντιμετώπιζαν τὸν χῶρο, ὅπου ἔδρα εἶχαν βέβαια τὴν Ἄρτα, ἀλλὰ ἡ ἐμπορικὴ στρατηγικὴ τους ἀγκάλιασε τὴν ἐνδότερη Ἠπειρο καὶ Ἀκαρνανία, καὶ φυσικὰ τὴ Λευκάδα³.

Τὰ στοιχεῖα ποῦ μᾶς δίνουν οἱ πηγὲς καὶ ποῦ μᾶς ἐπέτρεψαν τὴν παραπάνω σύντομη ἱστορικὴ ἀναδρομὴ, σχετικὰ μὲ τὴν ἐξέλιξη τοῦ χώρου Ἀμβρακικοῦ - Λευκάδας, δικαιολογοῦν, πιστεύουμε, τὴν πραγματικότητα ποῦ συναντοῦμε τὰ ἔτη 1783 καὶ 1818, ποῦ ἐδῶ παρουσιάζουμε⁴. Καὶ πραγματικὰ ἡ ἀπομόνωση τῶν στοιχείων μας μόνον στὸ νησί τῆς Λευκάδας ὀδηγεῖ σὲ ἐλλιπεῖς ἐκτιμήσεις, ἔξω ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς λειτουργίας τοῦ ὅλου χώρου. Πηγὴ

1. A. Ducellier, ὁ.π., σ. 116-118.

2. Φ. Μαυροειδῆ, Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος Βενετίας στὸ ΙΣΤ' αἰώνα, Ἀθήνα 1976, 64, 65, 78. Στὰ 1599 ἀναφέρεται ὁ Λευκάδιος Zorzi Vrachio ἰδιοκτῆτης (patron) σαίτας, A. Tenenti, ὁ.π., σ. 567.

3. Σ. Σιόρογκα, ὁ.π., σ. 39-42.

4. Τὰ δύο βιβλία ποῦ χρησιμοποιοῦμε ἐπιγράφονται ὡς Partenze e Reviste καὶ ἀφοροῦν τὶς περιόδους, τὸ πρῶτο 10 Ἰουλίου 1783 - 9 Ἰουλίου 1784 καὶ τὸ δεῦτερο 21 Ἀπριλίου 1818 - 25 Ἰουλίου 1819.

μας ἐδῶ γιὰ τὴ ναυτιλία καὶ τὸ ἐμπόριο εἶναι τὰ βιβλία τοῦ Ὑγειονομείου (Sanità). Ἡ ἀκριβολόγος βενετικὴ γραφειοκρατία κατέγραφε λεπτομερῶς ἄτομα, ἐμπορεύματα καὶ τόπους τόσο τῶν μικρῶν ὅσο καὶ τῶν μεγαλύτερων σκαφῶν καὶ τὰ δεδομένα αὐτὰ βοηθοῦν στὴ σύνθεση ἱκανοποιητικῆς εἰκόνας, πάνω σὲ σταθερὲς βάσεις, γιὰ τὴν κατάσταση στὸ νησί. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ οἱ χρονολογίαι τῶν δύο πηγῶν μας εἶναι ἐνδεικτικῆς: ἡ μιὰ ἀφορᾷ σχεδὸν τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ., ἐνῶ ἡ ἄλλη τὸν προχωρημένο 19ο αἰώνα. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὸ πλαίσιο μας γίνεται χρονικὰ εὐρύτερο καὶ τὰ συμπεράσματα ἀποκτοῦν περισσότερο ἐνδιαφέρον, καθὼς συγκρίνονται δύο ἐποχές, ἡ βενετικὴ καὶ ἡ ἀγγλικὴ κατοχή.

Οἱ εἰδήσεις πού οἱ πηγές μᾶς παρέχουν γιὰ τὸ 1783-1784 ἀφοροῦν τὰ ὀνόματα τῶν πλοιοκτητῶν, τὸ εἶδος τῶν ἐμπορευμάτων, τοὺς τόπους προορισμοῦ τῶν πλοίων, τὸν τύπο τοῦ σκάφους καὶ τὶς περιόδους καὶ συχνότητα τῶν ταξιδιῶν.

A) Πλοιοκτῆτες. Ὅπως ἐμφαίνεται στὸν σχετικὸ πίνακα, πρόκειται γιὰ 242 πρόσωπα πού διακινοῦνται στὸ στενὸ διάστημα τοῦ ἐνὸς ἔτους, ἀριθμὸς ἐντυπωσιακός. Ὅμως μόνο 55 ἄτομα παρουσιάζουν δραστηριότητα ἀξιόλογη, γιὰτὶ 153 ταξιδεύουν μόνο μιὰ φορὰ, ἐνῶ ἄλλοι 34 μνημονεύονται μόνο δύο φορές. Καὶ πάλι τρία ἄτομα ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν πραγματικὴ ναυτικὴ δραστηριότητα, οἱ: Nicolò Cavadia, Antonio Valente καὶ Dimitri Xidi. Τί σημαίνει αὕτὴ ἡ πραγματικότης; Ὅτι λίγα εἶναι τὰ ἄτομα πού ἐξυπηρετοῦν τὸ ἐμπόριο καὶ τὴ διακίνηση προσώπων, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα δὲν εἶχαν ὡς κύριο ἐπάγγελμα καὶ πρόσδο τὶς μεταφορές. Ἡ πλειοψηφία ἐκινεῖτο ἐποχικὰ καὶ περιστασιακὰ καὶ θὰ μπορούσαμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι θὰ ἐπρόκειτο γιὰ ἄτομα πού κύρια ἐνασχόληση εἶχαν τὴν ἀλιεία ἢ ἦλθαν στὸ νησί γιὰ κάποιον συγκεκριμένο λόγο καὶ ὁ κύκλος δραστηριότητάς τους βρίσκεται ἀλλοῦ.

Τὸ ἐπόμενο βῆμα γιὰ τὸν ἐρευνητὴ εἶναι ὁ ἐντοπισμὸς τῶν πλοιοκτητῶν στοὺς κατοίκους τοῦ νησιοῦ καὶ ἐξαγωγή (ἀσφαλῶν ὅσο εἶναι δυνατὸ) συμπερασμάτων ὡς πρὸς τὴν ἐντοπιότητα, γιὰτὶ βέβαια εἶναι ξένοι ἕνα μέρος ἀπὸ αὐτοὺς πού καταγράφονται. Ἡ ἀπογραφή τοῦ 1788 τῆς πόλης καὶ τῆς νήσου Λευκάδας¹, ὅπως ἐπιγράφεται, μᾶς δίνει τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα: Μόνο 47 ἄτομα μπορούσαμε νὰ ταυτίσουμε (βαπτιστικὸ καὶ ἐπώνυμο) ὡς κατοίκους τῆς Ἀμαξικῆς καὶ τοὺς σημειώνουμε στὸν πίνακά μας μὲ σταυρό. Τὰ ἐπώνυμα προδίδουν 15 ναυτικούς ὡς σλαβικῆς καταγωγῆς καὶ ἀπ' αὐτοὺς δεκατρεῖς ἔχουν καταγραφῆ γιὰ ἕνα μόνο ταξίδι ἐνῶ οἱ δύο ἄλλοι γιὰ δύο καὶ τρεῖς φορές. Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα ὀνόματα ἀρκετὰ εἶναι ἐπτανησιακά, ἀλλὰ καὶ ἄλλα δηλώνουν ἀκαρνα-

1. Anagrafi dilla città ed isola di Santa Maura seguita li 13 gennaio 1788 s.v. (T.I.A. Λευκάδας).

νική ή 'Ηπειρωτική καταγωγή. Γενικά θά μπορούσαμε να καταλήξουμε ότι στις περιπτώσεις που το επώνυμο δεν προδίδει λευκαδίτικη καταγωγή και ο πλοιοκτήτης έχει αναγραφεί για ένα μόνο ταξίδι, τότε πρόκειται για ξένο, που άναζήτησε στον λευκαδίτικο χώρο το περιστασιακό εμπόρεμά του.

Β) Έμπορεύματα. Δέν άναμένεται βέβαια από την Λευκάδα ή παραγωγή μεγάλων ποσοτήτων ή ποικιλιών προϊόντων. Με ελάχιστες πεδινές εκτάσεις και με μονομερή απόκλιση προς την όρεινή οικονομία το νησί δέν άποτέλεσε ποτέ κάποια οικονομική ύπολογίσιμη μονάδα, είτε στο βενετικό άποικιακό σύστημα είτε στη διάρκεια τής άγγλικής κατοχής. 'Η φιλοπονία έντούτοις τών κατοίκων άλλά και ή συστηματικότητα τής βενετικής διοίκησης μπόρεσαν να δημιουργήσουν αξιόλογη παραγωγή σε όρισμένα είδη και μάλιστα σε βιοτεχνική μορφή. 'Ο πίνακας, που έδω έχουμε συντάξει με βάση τά στοιχεία του 'Υγειονομείου, όπως και οι δημοσιευμένες είδήσεις από τους 'Α. 'Ανδρεάδη και Κ. Μαχαιρά, μαρτυρούν την έξάρτηση τής οικονομίας από τρία προϊόντα: τó άλάτι, τά σταφύλια - τó κρασί και τó λάδι. α) 'Αλάτι. Οι άλυκές τής πόλης ('Αμαξικής) και του 'Αλεξάνδρου κατά τόν 18ο αί. είχαν άποβεί μιá από τις κυριότερες πηγές άνεφοδιασμού τής Βενετίας, (στερα από την άπώλεια τής Κύπρου (τής μεγαλύτερης παραγωγού ως τά 1571) και την άποδυνάμωση άλλων περιφερειακών άγορών, τής Πάρου, τής 'Αλεξάνδρειας, του Ναυπλίου, τής Κέρκυρας, τής Αύλώνας, του Δυρραχίου. 'Η έκμετάλλευση του άλατιού στο νησί μαρτυρείται ήδη από τó 1416¹ και ή παραγωγή αύξήθηκε σταδιακά, ώστε οι άλυκές του έρχονται πρώτες στον έλληνικό χώρο τó 1912². Στα μέσα του 18ου αί. ένας 'Ελληνας που ζεί στη Βενετία, άλλά έμπορεύεται και έχει οικονομικές επιχειρήσεις στην 'Ανατολή, ó Δημήτριος Περούλης³, έχει μισθώσει τις άλυκές, πράγμα, όπως φαίνεται, προσοδοφόρο, γιατί τά έσοδα όλο και άνέρχονται⁴. Μέσα από τις μονοπωλιακές δομές του βενετικού κράτους τó άλάτι είχε καταστεί τó πιό σταθερό σε άπόδοση προϊόν, που δέν ύφιστατο τις έποχικές διακυμάνσεις τής καλής ή κακής έτήσιας σοδειάς. β) Σταφύλια-Κρασί-Οινόπνευμα-Ξύδι. Και τά τέσσερα αυτά ύπερτερούν σε αριθμό από τó άλάτι, άλλά δέν τó έφθασαν σε οικονομική σπουδαιότητα. Τά προϊόντα (παράγωγα) του σταφυλιού έφθαναν και ως την άγορά τής Βενετίας, άλλά περισσότερο κατανα-

1. J. - C. Hocquet, Le sel et la fortune de Venise, τόμ. 1, Lille 1978, σ. 90 - F. Carter, Dubrovnik (Ragusa), A classic City-State, London - N. York 1972, σ. 245.

2. 'Α. 'Ανδρεάδου, Περί τής οικονομικής διοικήσεως τής 'Επτανήσου επί Βενετοκρατίας τόμ. Β', έν 'Αθήναις 1914, σ. 304.

3. Γι' αυτόν βλ. Κ. Μαχαιρά, 'Η Λευκάς επί 'Ενετοκρατίας, 'Αθήνα 1951, σ. 198, 219. Πρόκειται για τόν γνωστό 'Αθηναίο έμπορο. Ευχαριστώ τόν κ. Π. Μιχαηλάρη για την ταύτιση.

4. J. - C. Hocquet, Le sel, τόμ. 2, Lille 1979, σ. 483.

λίσκονταν επί τόπου ή εξάγονταν στις γειτονικές περιοχές. 'Ο πίνακας τών έξαγωγών που ό Μαχαιράς παραθέτει¹ μάς δείχνει πόσο χαμηλότερες ήταν οι εισπράξεις στα οίνοπνευματώδη σε σύγκριση με τó άλάτι και τó λάδι. Μέσα από ένα τεχνητά διογκωμένο σύστημα φορολογίας, τó κρασί επιβαρυνόταν με διαδοχικούς φόρους κατανάλωσης, ώστε τó κράτος και οι ιδιώτες έκμισθωτές να πλουτίζουν. γ) *Λάδι*. "Όταν οι Βενετοί κατέλαβαν τή Λευκάδα ή έλια είχε σχεδόν εκλείψει· γιατί αναφέρονται παλαιότεροι έλαιώνες. Τότε άρχισε μεθοδική προσπάθεια να φυτευθεί τó νησί, δόθηκαν άμοιβές και κίνητρα στους κατοίκους, αλλά χρειάστηκαν σχεδόν σαράντα χρόνια για να δημιουργηθούν παραγωγικά δένδρα (σ' αυτό τó διάστημα ή έλια άποδίδει πλήρως τούς καρπούς της). "Έτσι, τó 1794 ήταν πιά δυνατό να εξάγονται ανά διετία 3.000 βαρέλια². 'Από τó 13ο αί. οι Βενετοί όργάνωσαν τή διακίνηση τού λαδιού στο άποικιακό κράτος τους και είχαν γίνει σχεδόν οι μοναδικοί προμηθευτές στην υπόλοιπη Κεντρική και Β. Ευρώπη. Παρά τήν ανάπτυξη τής έλαιοκαλλιέργειας στη Ν. Γαλλία και τήν παρουσία τών "Αγγλων έμπόρων στο Λεβάντε, στα τέλη τού 16ου αί. ή εισαγωγή λαδιού στην πόλη τής Βενετίας αυξήθηκε κατά 50% (καθώς οι Βενετοί μονοπωλούσαν και τήν παραγωγή τής 'Απουλίας, τής πιό έλαιοπαραγωγού περιοχής τής Ν. 'Ιταλίας). Τó λάδι που παρέμενε στη Βενετία κατά 33% χρησιμοποιόταν στην παρασκευή σαπουνιού, τó 11% στην οικιακή χρήση και τó υπόλοιπο κατανάλισκε ή ύφαντουργία. 'Από τή δεύτερη δεκαετία όμως τού 17ου αί. ό ανταγωνισμός τών Δυτικοευρωπαίων έγινε πιό έντονος στη Μεσόγειο και άρχισε πιά συνεχής φθορά τού βενετικού έμπορίου. Τότε, για να διαφυλάξει τις προνομιακές σχέσεις της με τήν 'Ανατολή, ή Βενετία μείωσε τούς δασμούς τών προϊόντων από τις έκτός 'Αδριατικής περιοχές και στα μέτρα αυτά συμπεριλαμβανόταν και τó λάδι τών 'Ιονίων νησιών (πλήν τής Κέρκυρας). Τó λάδι τής Λευκάδας παρέμενε τó φθηνότερο και τó πιό συναγωνιστικό, αλλά οι Βενετοί τó επιβάρυναν με πρόσθετο δασμό, ώστε στην τιμή να έξομοιωθεί με τó κεφαλληνιακό³.

"Άλλα προϊόντα που αναφέρονται είναι: δ) *Δημητριακά*, δηλ. άραβόσιτος, βρώμη, κριθάρι, σιτάρι, όλα μαζί συνολικά 50 φορές. Τó όρεινό έδαφος και ή πρόσθετη ανάγκη για ζωοτροφές ενοοούσαν αυτά τά είδη καλλιέργειας. Οι Βενετοί σημειώνουν ότι τó 17ο αί. τó νησί ήταν άφθογο σε σιτηρά. "Ίσως αυτό να είναι ύπερβολή και άπλως γίνεται αντίδιαστολή με τήν άπουσία τής έλιας και τής άμπέλου, που ιδιαίτερα αυτοί ενοοούσαν. Πάντως τó 1760 ή Λευκάδα έμφα-

1. Κ. Μαχαιρά, ό.π., σ. 196.

2. 'Α. 'Ανδρεάδου, ό.π., τόμ. Β', σ. 235, 240.

3. Ειδική μελέτη για τó λάδι στις βενετικές περιοχές είναι τού S. Ciriaco, Olio ed Ebrei nella Repubblica veneta del Settecento, Venezia 1975, passim και ειδικά σ. 96.

νίζεται να εξάγει βρώμη και κριθάρι, αλλά να εισάγει σιτάρι¹. 'Οπωσδήποτε δεν υπήρχε τόση ανάγκη για την ανάπτυξη της σιτοκαλλιέργειας στο νησί, αφού γειτόνευαν οι πεδιάδες του 'Αμβρακικού και της νότιας 'Ηπείρου. 'Ο χώρος αυτός (πού στα έγγραφα αποκαλείται ως της "Αρτας) παρέμεινε πάντα μιὰ από τις κύριες πηγές σιτηρών των αστικών κέντρων της 'Αδριατικής. Τον 14ο αί. η Βενετία είναι ο κυριότερος αγοραστής των σιτηρών της περιοχής και από τον επόμενο 15ο αί. γίνεται εμφανής η παρουσία των Ραγουζαίων, που ακολουθούνται από τους Φλωρεντινούς². Κατά τον 18ο αί. η Προβηγκία έγινε από τους κύριους εισαγωγείς του σιταριού της περιοχής και οι Γάλλοι, μέσω του προξένου τους στην 'Αρτα, οι βασιικοί έμποροι του προϊόντος· τους ανταγωνίζονταν μόνο οι Γενοβέζοι, Ναπολιτάνοι και Σικελοί, σε μικρότερο βαθμό και χρησιμοποιώντας ως μεσάζοντες τους Λευκάδιους³. ε) *Ψάρια παστά*. Τόσο η παραλία γύρω από την πόλη και το φρούριο της Λευκάδας όσο και η ακτή του 'Αμβρακικού με τις άβαθειές περιοχές τους προσφέρονται ιδιαίτερα για την ιχθυοκαλλιέργεια και την ανάπτυξη των «βιβαριών». Το γεγονός αυτό έστρεψε τους κατοίκους στην έρθολογικότερη εκμετάλλευση του ενυάλιου πλούτου, ώστε το άλιευμα να ξεπερνά τις τοπικές ανάγκες και μέρος του να εξάγεται ως φρέσκο ή να μετατρέπεται σε παστό. Το 1760 ο Φραγκίσκος Γριμάνης, προβλεπτής Βενετός, προτείνει σειρά μέτρων για την αναβάθμιση των ιχθυοτροφείων και αποδίδει στην άπειρία των κατοίκων την κακή αλίπαστωση των ψαριών⁴. Με κριτήριο την καλύτερη εκμετάλλευση έγινε, απ' ό,τι φαίνεται, και η εγκατάσταση «Μπουρανέλων» (κατοίκων του Burano της Βενετίας), που έφεραν νέους τρόπους ιχθυοκαλλιέργειας στην Πρέβεζα⁵. Το παστό ψάρι ήταν πάντως η φτηνή τροφή του χωρικού και η διοίκηση δεν το φορολογούσε. 'Εξάλλου τα ιχθυοτροφεία της Λευκάδας δεν είχαν την φορολογική επιβάρυνση των αντίστοιχων της Πρέβεζας και μόνο στη Λευκάδα ήταν ελεύθερη η εξαγωγή αλίπαστων⁶.

'Οπως στον κατάλογο μας καταφαίνεται, εκτός από τα πέντε κύρια προϊόντα που παραπάνω έχουμε αναλύσει, διακινούνται ακόμη 34 διάφορα είδη, που άφορούν μικρές ποσότητες (και φυσικά ελάχιστες φορές μνημονεύονται στα έγγραφα). Μερικά από τα είδη αυτά προορίζονται για τη διατροφή (όπως τα όσπρια, τα έσπεριδοειδή και το τυρί), άλλα για οικοδομικές εργασίες (όπως η χοντρή άμμος, οι δοκοί, η ξυλεία, οι πλίνθοι, οι κέραμοι και το χῶμα) και άλλα ανήκουν στην κατηγορία των πρώτων ύλων. 'Ακόμη από τον 14ο αί. η περιοχή του 'Αμβρακικού εξέγγε δέρματα, λινάρι, κερύ και μαλλι⁷ και τα ίδια είδη υπάρ-

1. Κ. Μαχαιρά, ό.π., σ. 194.

2. Α. Ducellier, ό.π. 120.

3. Γ. Σιρόρια, ό.π., σ. 315.

4. Γ. Μαχαιρά, ό.π., σ. 168-172.

5. 'Α. 'Αρχοντίδη, ό.π., σ. 66.

6. 'Α. 'Ανδρεάδου, ό.π., τόμ. Β', σ. 228-229.

7. F. Carter, ό.π., σ. 253, 259, 362, 367, 368.

χουν τον 18ο αί., εκτός από το λινάρι, που καλλιεργείται στο νησί, αλλά δεν εξάγεται σε ποσότητες. Στη Λευκάδα είχε αναπτυχθεί ή μεταξουργία και υπήρχαν άργαλειοί που παρήγαν ικανές, όπως φαίνεται, ποσότητες ύφασμάτων. Το παραπάνω, μαζί με τους αλευρόμυλους, αποτελούν, μπορούμε να πούμε, τη βιοτεχνία του νησιού. Το 1760 καταγράφηκαν μύλοι 69, άργαλειοί 109 και έλαιοτριβεία 67. "Όπως, πάλι, δείχνουν οι φορολογικοί πίνακες, υπήρχαν κάμινοι (πλίνθων και κεράμων) και βυρσοδεψεία¹.

Γ) Τ ό π ο ι. Είναι 20 οι τόποι προορισμού με έπικεφαλής την Πρέβεζα. "Η τελευταία είναι το λιμάνι όπου τα έμπορεύματα συγκεντρώνονταν, για να φύγουν στη συνέχεια για άλλα μέρη. "Εάν θεωρήσουμε άκτινοειδώς τους τόπους ό νοτιότερος είναι ή Ζάκυνθος και τα άπέναντι παράλια τής Πελοποννήσου, δυτικά ή Κεφαλληνία, ή "Ιθάκη και ή Κέρκυρα, άκολουθεί προς τα βόρεια το "Ότραντο, ή Γαέτα κοντά στη Νεάπολη και ή Βενετία (στον μυχό τής "Αδριατικής) και συνεχίζονται προς τα νοτιοανατολικά το Δουλτσίνιο (στο σημερινό Μαυροβούνιο) και τα κέντρα τής "Ηπειρωτικής άκτής. "Ενα καράβι δηλώνει ως έδρα τήν Πετρούπολη (πρόκειται για chiechia που μεταφέρει άλάτι), αλλά στην περίπτωση αυτή μάλλον πρέπει να θεωρήσουμε ότι πρόκειται για τήν ύπηκοότητα του πλοιοκτήτη και το νηολόγιο του σκάφους.

"Από τις μαρτυρίες που έχουμε, οι Βενετοί παρουσιάζονται να ένισχύουν περισσότερο το λιμάνι τής Πρέβεζας, που προικοδοτήθηκε με άποθηκευτικούς χώρους και οικονομικές άπαλλαγές². Οι λόγοι τής προτίμησης αυτής είναι δύο: "Αφενός ή καίρια θέση τής πόλης στην είσοδο του "Αμβρακικού και άφετέρου ή άνταγωνιστική παρουσία των Γάλλων, που σ' έλο τον 18ο αί. είναι οι κύριοι έμπορικοί αντίπαλοι στον χώρο αυτό³. Το γεγονός αυτό ήταν φυσικό να προσδώσει περισσότερη ισχύ στην Πρέβεζα, όπου οι Λευκαδίτες έφερναν τα έμπορεύματά τους ή τα έπαιρναν για να τα φέρουν στο νησί τους. Πάντοτε λοιπόν πρέπει να βλέπουμε το δίδυμο Λευκάδα - Πρέβεζα, που κάτω από τήν κοινή βενετική διοίκηση άλληλοσυμπληρώνεται.

Οι πιο άπομακρυσμένοι τόποι, Βενετία, Γαέτα, Δουλτσίνιο και "Ότραντο αναφέρονται για προϊόντα που είναι άλατισμένα, δηλαδή μπορούν να συντηρηθούν, ή για άλάτι και λάδι. Ειδικά για τή Βενετία έλα τα ταξίδια άφορούν άλάτι και σε δεκαεπτά από αυτά προστίθεται το λάδι. Στις γειτονικές περιοχές μεταφέρονται έποχικά περισσότερο προϊόντα, κρασί, σταφύλια, έσπεριδοειδή, τυρί. Μια άλλη υπόθεση θα μπορούσε να γίνει: Οι άναφερόμενοι τόποι είναι εκείνοι που άναφέρουν όσοι περνούν από το "Υγειονομείο. Με δεδομένη όμως τή διαμόρφωση του χώρου, δεν είναι δύσκολο να υποθέσουμε πάμπολλα παράνομα

1. Γ. Μαχαίρα, ό.π., σ. 193, 206.

2. "Α. "Αρχοντίδη, ό.π., σ. 95-98.

3. Γ. Σιορόκα, ό.π., σ. 177 κ.έ.

ταξίδια, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ καὶ τὸ λαθρεμπόριο τῆς περιοχῆς. Πάντως, σὲ γειτονικά μέρη θὰ πρέπει νὰ κινουῦνταν οἱ λαθρέμποροι, γιατί τὰ πλοιάριά τους (καὶ μόνο αὐτὰ θὰ μπορούσαν εὐκόλα νὰ ξεφύγουν) δὲν θὰ εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ ἀνοιχτοῦν στὸ πέλαγος, λόγω ἀκριβῶς τοῦ μικροῦ μεγέθους τους.

Δ) Σ κ ά φ η. Μὲ πολλὴ ἀπογοήτευση ὁ προβλεπτής Φραγκίσκος Γριμάνη σημειώνει στὰ 1760 τίς κακὲς ἐντυπώσεις του γιὰ τὴ ναυτιλία τοῦ νησιοῦ. "Ἄλλοτε, λέγει, ἡ Λευκάδα διέθετε μεγάλα πλοῖα, ἀλλὰ τώρα ἔχει μόνο μικρὰ σκάφη κατάλληλα γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ ναυσιπλοῖα. Καὶ προσθέτει ὅτι λιμάνια διαθέτει τὸ νησί, ἀλλὰ οἱ ξένοι ἔχουν μονοπωλήσει τὸ θαλάσσιο ἐμπόριο¹. Δὲν εἶναι ὅμως καὶ σὲ τόσο βαθμὸ παρακμασμένη ἡ λευκαδίτικη ναυτιλία. Ἀπὸ τοὺς 44 πλοικτῆτες ποὺ ἀναχωροῦν γιὰ τὴ Βενετία οἱ μισοὶ ἔχουν προφανῆ ἑλληνικὰ ἐπώνυμα, πράγμα ποὺ προϋποθέτει τὴν κατοχὴ σχετικὰ μεγάλων σκαφῶν. "Ἡδη στὶς ἀρχὲς τοῦ 14ου αἰ. μαρτυροῦνται ναυτικοὶ ἀπὸ τὸν «κόλπο τῆς Ἄρτας», ἐνῶ τὸν 18ο αἰ. "Ἕλληνες ἀγοράζουν καράβια, ὅπου ὅμως ὑψώνουν ξένη σημαία². Σ τὸν εὐρύτερο λοιπὸν χῶρο τοῦ Ἀμβρακικοῦ ὑπάρχουν "Ἕλληνες πλοικτῆτες, ποὺ δέχονται τὸν ὀξὺ ἀνταγωνισμὸ τῶν ξένων, ἀλλὰ κατορθώνουν νὰ ἐπιβιώσουν. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τους οἱ Βενετοὶ προσπάθησαν νὰ ἀναζωογονήσουν τὰ τοπικὰ ναυπηγεῖα ἐπιτρέποντας τὴν ὑλοτόμηση στὰ γύρω δάση καὶ ἔτσι δόθηκε στοὺς ντόπιους ἡ δυνατότητα νὰ κυριαρχήσουν στὴν περιοχῆ³.

Καθὼς οἱ τοπικὲς συνθῆκες δὲν ἐπέτρεπαν τὴν κατασκευὴ καὶ τὴ νηολόγηση μεγάλων караβιῶν (κόστος καὶ ἀνταγωνισμὸς τῶν ξένων ἢ μεσολογγίτικων πλοίων), ἀλλὰ παράλληλα ἡ ἐσωτερικὴ ναυσιπλοῖα καὶ οἱ ἐπικοινωνίες μὲ τίς γειτονικὲς περιοχὲς ἐπέβαλλαν τὴν συνεχῆ κίνηση ἀνθρώπων καὶ ἐμπορευμάτων, οἱ Λευκάδιοι στράφηκαν στὴ ναυπήγηση μεγάλου ἀριθμοῦ ἐλαφρῶν σκαφῶν χωρὶς καρίνα, εἰδικῶν γιὰ ἀβαθῆ νερά: γόνδολες, τσόκολα (τὰ ἀντίστοιχα στὴ Βενετία ὀνομάζονται σάνδαλα), βάρκες, μονόξυλα. Γιὰ τὴν ἀνοικτὴ θάλασσα προορίζονταν τὰ καΐκια, οἱ γαέτες, οἱ πολάκες καὶ τὰ ἄλλα σκάφη.

Ε) Σ υ χ ν ό τ η τ α. Γὰ ταξίδια ὅσο καὶ τὰ ἐμπορεύματα συμβαδίζουν μὲ τὴν παραγωγή κάθε ἐποχῆς. Καὶ χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ἡ εὐαίσθησία τοῦ προϊόντος ἀναγκάζει σὲ περισσότερα ταξίδια, γιὰ τὴν ταχύτερη κατανάλωση, πράγμα ποὺ συμβαίνει τὸν Σεπτέμβριο μὲ τὰ σταφύλια. Σχηματικὰ ὁ παρακάτω πίνακας μᾶς δίνει τὰ κυριώτερα προϊόντα ποὺ διακινοῦνται κατὰ μῆνα κατὰ σειρὰ συχνότητος:

1. Γ. Μ α χ α ι ρ ᾶ, ὅ.π., σ. 191-192.

2. Γ. Σ ι ο ρ ὄ κ α, ὅ.π., σ. 371.

3. Γ. Σ ι ο ρ ὄ κ α, ὅ.π., σ. 370 — Ἀ. Ἀ ρ χ ο ν τ ῖ δ η, ὅ.π., σ. 89.

Σεπτέμβριος: σταφύλια	Ίούνιος : κρασί
Αύγουστος : άλάτι, βρώμη	Όκτώβριος : σταφύλια, κρασί
Ίούλιος : άχλάδια, άλάτι, σιτάρι	Νοέμβριος : κρασί, οινόπνευμα
Άπρίλιος : κρασί, άλάτι	Δεκέμβριος : ψάρια παστά, οινόπνευμα
Μάιος : κρασί, άλάτι	Φεβρουάριος: κρασί, άλάτι, κάπες
Μάρτιος : κρασί	Ίανουάριος : κρασί, ψάρια παστά

Στό έσωτερικό του Άμβρακιικού και στα γειτονικά κέντρα τα ταξίδια γίνονται σ'όλη τή διάρκεια του έτους. Άλλά και προς τα μακρινά μέρη δέν διακόπτεται ή επίκοινωνία. Προς τή Βενετία οι περισσότερες άναχωρήσεις γίνονται τόν Μάιο, Ίούνιο και Αύγουστο, άλλά άκόμη τόν Δεκέμβριο και τόν Φεβρουάριο σημειώνονται ταξίδια.

Ύστερα άπό 35 χρόνια ή κατάσταση ως προς τα έμπορεύματα και τούς τόπους προορισμού παρουσιάζεται διαφοροποιημένη. Τώρα πιά στό νησί υπάρχουν οι Άγγλοι, άφοϋ όμως οι κάτοικοι γνώρισαν τούς Ρωσο(-Τούρκους) και τούς Γάλλους και τις άναστώσεις, πού μεσολάβησαν άπό τή μακρόχρονη βενετική κατοχή ως τή μονιμότερη άγγλική διακυβέρνηση. α) Έμπεύματα. Παραμένουν ως κύρια προϊόντα πού διακινούνται τό άλάτι, τό κρασί, τά έσπεριδοειδή και τά παστά ψάρια. Όμως μειώνεται ή παρουσία του λαδιού, των σιτηρών και των όσπρίων. Έ επίδραση των βορειοευρωπαϊών στον χώρο του Ίονίου γίνεται τώρα χειροπιαστή με τά νέα είδη, πού και ή διαφοροποιημένη πιά τοπική κοινωνία άσφαλώς χρησιμοποιεί. Έτσι καταγράφονται: ζάχαρι, καφές και σαπούνια. Έ βενετική κοινωνία γνώριζε και τά τρία αυτά, άλλά στις άγροτικές περιφέρειες των άποικιών δέν έφθαναν ή ήταν έλάχιστα γνωστά. Τό 1740 οι Τούρκοι επέτρεψαν τήν εισαγωγή καφέ άπό τήν Άμερική στην περιοχή τής Ηπείρου¹, άλλά ή κατανάλωσή του περιοριζόταν άσφαλώς σε όρισμένους κύκλους. Τώρα πιά τό πέρασμα άπό τό νησί άξιωματικών και πολιτικών υπαλλήλων με διαφορετικές συνθήκες άπό τούς Βενετούς και ό σχηματισμός στη Λευκάδα μιās άστικής, δυτικόφερτης, τάξης δημιούργησαν νέες άνάγκες και νέες «μόδες». Άκόμη, ή παρούσα, έστω και μιá φορά, γυάλινων ειδών δείχνει τήν οικονομική άνοδο και τήν επακόλουθη τάση για επίδειξη κάποιας μερίδας του ντόπιου πληθυσμού. β) Τόποι. Ποιοτική και όχι τόσο ποσοτική είναι ή διαφοροποίηση και στους τόπους προορισμού των πλοίων. Έ Βενετία δέν έμφανίζεται και γίνεται πολυεθνικότερη, θά λέγαμε, ή ναυτική παρουσία. Έ Μασσαλία, ή Νεάπολη και ή Μάλτα άπό τά δυτικά και ή Κωνσταντινούπολη και ή Σμύρνη άπό τά άνατολικά δίνουν νέους όρίζοντες στό λευκαδίτικο εμπόριο. Οι Λευκάδιοι δέν είναι τόσο κινητικοί όσο οι Κεφαλλήνες και οι Ίθακήσιοι, ούτε

1. Γ. Σιορόκα, ό.π., σ. 307.

θα μεταναστεύσουν και θα σκορπιστούν όπως οι παραπάνω. Με τον 19ο αι. όμως αρχίζουν να εμφανίζονται στην Πόλη και να γίνονται επαγγελματίες. Έκεῖ συναντούμε δύο κουρεῖς, ένα ράφτη, ένα καφετζή και ένα έμπορο¹. Η άγγλική κατοχή και κατόπιν ή ένωση με τήν Έλλάδα έλλαξαν σιγά-σιγά τήν κοινωνική και οίκονομική πραγματικότητα τών Έπτανήσων. Για τή Λευκάδα ώστόσο αυτές οι άλλαγές υπήρξαν πιδ καίριες, γιατί τδ νησί, πιδ δέν πρόλαβε ν' αναπτυχθεῖ στή σύντομη βενετική κυριαρχία, κατόρθωσε τώρα να αναδείξει τις πολλαπλές δυνάμεις του. Ένδεικτικό πρδς τήν κατεύθυνση αὐτή είναι τδ γεγονός ότι οι δύο τελευταῖοι πρόεδροι (Μεσσήνης και Σταμπόγλης) τής Έλληνικῆς Κοινότητας Βενετίας κατὰ τή πρόσφατη μεταπολεμική περίοδο ήταν Λευκάδιοι, έχοντας από καιρό πιδ εκλείψει από τήν πόλη οι καταγόμενοι από τὰ άλλα Ίδνια νησιά.

1. Β. Κ ρ ε μ μ υ δ ᾶ, Εἰδήσεις για τήν οίκονομία και τήν κοινωνία τών Έπτανήσων στα χρόνια 1796-1820, «Κεφαλληνιακά Χρονικά» 3 (1978-79), 33-36.

ΠΑΟΙΟΚΤΗΤΕΣ

(10/7/1783 — 9/7/1784)

Ἐπώνυμο	Ὄνομα	Ταξίδια	Ἐπώνυμο	Ὄνομα	Ταξίδια
Adorno	Benedetto	1	Catopodi	Giani	4
Alexandri	Giani	5	Catopodi	Pano	1
Andrianato	Spiro	1	Cavadià	Anzolin +	3
Ananrih	Marco	1	Cavadià	Dimotri +	1
Arfatò	Dimitri	1	Cavadia	Nicolò +	55
Avaloniti	Anastasio	1	Cavadima	Petro	1
Avloniti	Giani +	4	Cazaneli (-veli)	Demetrio	2
Baicussi	Giorgio	3	Chiechieri	Nicolò	1
Bego	Nicolò	1	Chiefaloniti	Gierassimo	6
Beretuli	Apostoli	1	Chiefaloniti	Spiro +	1
Bernardachi	Demetrio	1	Chiro	Cristo	1
Bescuchia	Antonio	1	Claudio	Carlo Guglielmo	1
Bescuchia	Isexo	1	Clozzari	Gianni	1
Beselegni	Todorin	1	Cochino	Dimitri +	1
Botiza	Andrea	1	Colivà	Elia	1
Bua	Dimitri	2	Condogiorgi	Spiro +	1
Burassovich	Cosmo	1	Condoguri	Zacaria	8
Cabisso	Paulo	2	Condostavlachi	Dimitri	1
Cabisso	Zaneto	3	Conidari	Gianni	4
Cairi	Nicoletto +	1	Conti	Antonio	1
Caivopulo (ἡ Caino)	Nicolò +	1	Corcozachi	Anastasio	1
Calamachi	Giorgo	2	Corfiati	Nicolò +	1
Calamizoti	Caralambo	1	Corfiati	Todorin	11
Caligerò	Nicolò	1	Cosmà	Andrea	3
Calogeropulo	Dimuzzo	1	Costa	Dimo	1
Calogirici	Dimitri	1	Costa	di Vassili	1
Calogirovih	Rafocil	1	Crassovoli	Costantin	2
Caminarovih	Marco	2	Crassovoli	Pandasin	2
Candiglioti	Giorgo +	1	Cregeto	Antonio	2
Caradìnò	Chiriaco	2	Crilih	Giovanni	1
Caragiani	Pano	1	Crìsavizano	Sissimo	1
Caravia	Gavrili	1	Criticò	Antonio +	7
Caravià	Panagin	1	Culuvino (-to)	Zacaria	2
Caravia	Vassili +	3	Cupa	Gerasimo	1
Carindana	Nicolò	1	Curo	Demetrio	1
Catopodi	Dimo	1	Curto	Andona	1

Cusuri Labro	1	Laio Antonio	1
Cutufà Petro	5	Laio Pano	1
Cuzuglieri Stati	1	Laugussi (ῥ Lan-) Paulo	1
Dagla Anastasio	3	Lavrano Todorin +	2
Daglia Giorgo +	1	Lavrca Atanasio	1
Dessila Stefani	1	Lecazà Apostoli	1
Diviza Atanasio +	2	Lecca Giacomo	1
Docica Nicolò	1	Lefcaditi Pano	8
Domero Spiro*	10	Leichi Nicolò	1
Dudunà Pano	1	Liza Antonio	1
Fauro Anzolo	2	Lombarto Tomaso	1
Fileto Vincenzo	1	Lorencini Bortolo	1
Fissa Costantin	2	Lorenzo Anastasio +	2
Fissa Pandasin	3	Lorenzo Dimitri	1
Florio Biasio	1	Lucovich Bernardo	1
Frago Andrea	1	Lucovich Lucà	1
Francovich Michiel Antonio	1	Lucovich Marco	1
Fremenditi Antonio	1	Lucovich Matio	1
Garbi Petro +	13	Lucovich Zorzi	1
Gardichioti Costantin	1	Luludi Dimo	9
Gavalà Antonio	4	Macica Costa	1
Gavalà Caralabi	2	Macri Manoli +	1
Gavalà Petro	1	Macrochiefalo Gierasimo	1
Gavrili Dimitri +	3	Malacosi Apostoli +	1
Gavrili Panagin	8	Malama Atanasio	3
Gazia Steglio +	1	Malama Jiani	14
Gianulato Panagin	1	Maffati Damianò	1
Giurasovih Dimitri	1	Madalena Francesco	1
Glichì Saco	4	Maneri Giorgulà +	6
Golemi Andrea	2	Maneri Mico +	1
Golemi Nicolò +	17	Marcehi Panagin*	1
Griva Stati	2	Marchieto Vageli +	10
Grivelachi Zafiri +	9	Marioti Costantin	1
Grubas Pietro	1	Marmorà Gierasimo	1
Ladicò Teodosio	1	Martelovih Nicolò	2
Lai Atanasio	2	Maruli Panagin	9

* Οι οικογένειες αυτές ἤλθαν ἀπὸ τὴν Χίο (Κ. Μαχαίρᾶ, Ἡ Λευκάς ἐπὶ Ἐνετοκρατίας, σ. 140, 142).

Masarachi Nicolò	2	Potamiano Giorgio	1
Masarachi Panagioti	1	Priacus Giorgio	1
Mavrochiefalo Gierasimo	3	Promunda Vincenzo	1
Mavrochefalo Nicolò	2	Proselendi Giorgio	1
Mavrochiello Panagioti	2	Psiglianò Mico+	1
Medali Lorenzo	2	Rafail Antonio	1
Meligussi Caralabi	1	Raftopulo Dimitri	2
Melodia Antonio	1	Regezi (-gazi) Benedetto	2
Merminà Caralabi	1	Resulà Agà	1
Merminà Gerassimo	3	Roco Spito	2
Messchinò Demetrio	1	Romanzan Piero	2
Mozi Alexio	1	Rosada Alessandro	1
Micaglioti Andrea	1	Rumeglioti Stati +	1
Michiavih Tomaso	3	Sachitinò Giorgachi	1
Milidoni Sissimo	1	Sarandi Giorgio	3
Millona Jianni	1	Sarca Costa	1
Milovano Pano	1	Sardeli Apostoli	1
Molena Passcual	1	Scadilà Giorgio	1
Moraiti Giani +	6	Schivali Pano	1
Morosini Anastasio	3	Sclavuno Costantin +	2
Morosini Antonio +	5	Sclirò Cristo	3
Musulica Atanasio +	11	Segnano Giani +	7
Nichilamba Spiro	2	Segnato Thodorin	1
Nordio Zuanne	1	Siteri Stati +	1
Paglier Nicolò	1	Sofò Dimo	7
Paissi Giorgio	1	Sogo Dimitri	5
Panai Anastasio	1	Sorten Zorzi	1
Pandasato Panagin	1	Spei Giorgio	1
Papaeristo Soi	1	Stanelo Anastasio	1
Papadato Caralambo +	1	Sula Andrea	1
Papadato Marin +	1	Tano Costantin +	2
Paraschievà Giorgachi	3	Tano Dimitri	1
Patrichio Nicoletto	1	Thano Gianni +	2
Patrinò Atanasio	1	Todoropulo Giacomini	10
Paxinò Giani	1	Todoropulo Pano	1
Perdicari Giorgio	2	Todoropulo Spiro +	11
Plazarà Nicolò	1	Tomà Costantin +	9
Policroni tis Agapis	1	Tomà Dimitri	1
Politi Vassili +	1	Tomà Spiro +	4
Potamiano Gianni	1	Tomà Timoteo	20

Trandafilo Gianni	2	Vulismà Nicolò	1
Tranò Gianì	1	Xeno Giannì	1
Vagienà Gianì	5	Xeno Giorgachi	1
Valente Antonio+	51	Xeromeriti Nicolò	4
Valsamachi Giorgio	1	Xeromeriti Stati	1
Verota Zuanne	1	Xidi Dimitri +	22
Visuchia Mateo	1	Zeccarà Nicolò	1
Vlaco Antonio +	12	Zurachi Gianì +	1
Vlaco Nicolò	1		
Vulgari Costantin	1		
		Σύνολο	242
			689

ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΩΝ

(10/7/1783 - 9/7/1784)

άλατι (sale)	91	λιναρόσπορος (semenza di lin)	3
άλλαντικά (salumi)	1	ξύδι (aceto)	3
άλογα (cavalli)	3	ξύλεια (legni d'opera)	10
άμμος χοντρή (sabion)	1	οινόπνευμα (aquavita)	24
άραβόσιτος (formenton)	4	οἶνος (vino)	146
άχλάδι (perri)	6	πιθάρια (piteri)	3
βελανίδια (velonia)	5	πιθάρια με βερνίκι (zare)	1
βόδια (bovi)	1	πλίνθοι (tole)	5
βοοειδή (bovini)	1	πρόβατα (animali pecorini)	3
βρώμη (vena)	25	ροδάκινα (pesce)	1
γαλέτα (biscoto)	1	ρόδια (pomi genai (= granai)	1
γλυκόριζα (zensere / ἡ ρεβύθια)	2	ρύζι (risi)	1
δέρματα (peli)	1	σαρδέλλα παστή (sardela in barili)	6
δοκοί (travi)	2	σαρδέλλα φρέσκια (sardela fresca)	4
έλιές (olive)	1	σιτάρι (formento)	20
κάπες (cape)	4	σπόροι (semenza-semenzina)	3
καπνός σέ φύλλα (tabaco infogia)	1	σταφύλια (uva)	55
κάστανα (maroni)	1	τυρί μανούρι (formaglio di peza)	1
κατράμι (catrame)	1	φάβα (fava)	3
καυσόξυλα (legna da fuoco)	10	φασόλια (fasioi)	6
κέραμοι (copi)	1	χαβιάρι (cabiario)	1
κρεμμύδια (cipolle)	1	χαρούπια (carobe)	1
κριθάρι (orzo)	1	χῶμα οἰκοδομῆς (terraglia pittori)	1
λάδι (oglio)	17		
λεμόνια (lemoni)	1		
λίθοι (piere)	1		

ψάρια (pesce)	1	ἐμπορεύματα ποικίλα (tramezzi)	6
ψάρια παστὰ (pesce salà)	12	χωρὶς ἐμπορεύματα (μὲ ἐπιβάτες) σκάφη	274

Σημ. Πολλὲς φορὲς τὸ σκάφος μεταφέρει περισσότερα ἐμπορεύματα.

ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΤΟΠΩΝ

(10/7/1783 - 9/7/1784)

Ἄσσοσ (Κεφαλληνίας)	10	Μεσολόγγι	16
Βενετία	44	Μοριάς	2
Βόνιτσα	55	Ἄτραντο	1
Γαέτα	1	Παξοὶ	1
Δουλιτσίνιο	1	Πάργα	6
Δραγαμέστο	4	Πετρούπολη	1
Ζάκυνθος	51	Πρέβεζα	366
Ἰθάκη	8	Σαλαώρα	1
Κέρκυρα	104	Φανάρι	1
Κεφαλληνία	14		
Λογαρά	1	Σύνολο	689

ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΣΚΑΦΩΝ

(10/7/1783 - 9/7/1784)

barca	86	monossolo	2
barchieta	1	nave	7
bastimento	1	pielego (pielogo)	10
batelo	8	polaca	10
bergantino	1	sabeco (sciabaco)	3
binco	3	saita	2
caichio	66	tartana	1
chiechia	16	tartanella	1
feluca	8	trebacolo	1
fregadin	1	zocolo (zopolo)	50
gaeta	26		
galion (galeon)	4		
gondola	381	Σύνολο	689

ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΤΑΞΙΔΙΩΝ
ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ
(10/7/1783 - 9/7/1784)

Ίούλιος (10-31)	50	Μάρτιος	56
Αύγουστος	84	Ήπρίλιος	64
Σεπτέμβριος	99	Μάιος	62
Όκτώβριος	48	Ίούνιος	56
Νοέμβριος	46	Ίούλιος (1-9)	16
Δεκέμβριος	42		
Ίανουάριος	27		
Φεβρουάριος	39	Σύνολο	689

ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΤΑΞΙΔΙΩΝ
(10/7/1783 - 9/7/1784)
NICOLO CAVADIA
(ΓΟΝΔΟΛΑ)

Ίούλιος	3	Φεβρουάριος	4
Αύγουστος	7	Μάρτιος	4
Σεπτέμβριος	8	Ήπρίλιος	5
Όκτώβριος	7	Μάιος	5
Νοέμβριος	5	Ίούνιος	1
Δεκέμβριος	3		
Ίανουάριος	3	Σύνολο	54

ANTONIO VALENTE
(ΓΟΝΔΟΛΑ)

Ίούλιος	8	Φεβρουάριος	3
Αύγουστος	2	Μάρτιος	5
Σεπτέμβριος	6	Ήπρίλιος	4
Όκτώβριος	5	Μάιος	5
Νοέμβριος	4	Ίούνιος	—
Δεκέμβριος	5		
Ίανουάριος	2	Σύνολο	51

ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΩΝ

(21 /4/1818 - 25 /7/1819)

ἀλάτι (sale)	80	οἰνόπνευμα (acquavita)	11
ἀχλάδια (perri)	1	οἶνος (vino)	94
βελανίδια (valonie, vananie)	4	πιθάρια γιὰ λάδι (doglie)	1
βούτυρο (butiro)	1	πλίνθοι (tavele)	1
γαλέτα (biscotto)	1	πορτοκάλια (aranze)	1
γυάλινα εἶδη (vetri)	1	πουλερικὰ (polli)	1
δέρματα βοδινὰ (pelli da bue)	1	ρόυδα (grananti (-nani))	16
δέρματα (peli ungaresi)*	1	ρύζι (riso)	1
ἐλιές (ulive)	1	σαπούνια (saponi)	7
ζάχαρι (zucchero)	1	σαρδέλλα παστή (sardella sala- ta)	1
καπνὸς σὲ φύλλα (tabacco in foglio)	2	σιτηρὰ (grano)	5
καυσόξυλα (legna da fuoco)	14	σίδηρος (ferro)	1
καρφιά σιδερένια (chiodi di ferro)	1	σπόγγοι (sponghe)	1
κατράμι (catrame)	3	στεφάνια βαρελιῶ (cerchi di battuna)	3
καφές (caffè)	2	τυρὶ (formaggio)	8
κριθάρι (crittari)	1	τυρὶ σὲ τεμάχια (formazzilli)	2
λάδι (oglio)	4	ὕφαντικῆς σύνεργα (ardegni per filare)	1
λεμόνια (limoni)	4	χελῶνες (gaglianda)**	1
λίθοι οἰκοδομῆς (pietre da mas- sario)	1	χῶμα οἰκοδομῆς (terraglin)	1
λιναρόσπορος (semenza di lino)	1	ψάρια παστὰ (pesci salà)	3
μαλλὶ (lana)	2	ψαρικῆς σύνεργα (ordegni di pesca)	3
μῆλα (pommi)	43	ψαρικῆς σύνεργα γιὰ κοράλια (ordegni di pesca da corallo)	3
μουλάρι (mullo)	1	ἐμπορεύματα ποικίλα (vari tramessi)	8
ξύδι (aceto)	3	χωρὶς ἐμπορεύματα (μόνο ἐπι- βάτες) σκάφη	210
ξύλεια ξυλουργοῦ (legna d' ope- ra)	2		
ξύλεια οἰκοδομῆς (legna di cos- truzione)	4		
ξύλεια (legna),	4		
ξύλοβαφή (legna da tinta)	2		

Σημ. Πολλές φορές τὸ σκάφος μεταφέρει περισσότερα ἐμπορεύματα.

* Δὲν μπόρεσα νὰ προσδιορίσω τὸ εἶδος. Ἀσφαλῶς πρόκειται γιὰ εἰδικὴ ἐπεξεργασία, ὅπως τὸ ἀντίστοιχο δῆμα «bulgaro», ποὺ παραγόταν στὴ Βουλγαρία (F. Carter, Dubrovnik, σ. 361).

** Μεταφέρεται στὴ Νεάπολη τῆς Ἰταλίας.

ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΤΟΠΩΝ
(21/4/1818 - 25/7/1819)

"Άγιοι Σαράντα	24	Μάλτα	1
"Άγιος Γιαννάκης (Γλυκύ)	1	Μασσαλία	1
Αύλώνα	4	Μεσολόγγι	13
Βουλκαριά	1	Μοριάς	34
Γαλαζίδι	1	Νεάπολη (βασίλειο)	1
Δουλτσίνιο	5	Παζοί	43
Δραγαμέστο	1	Πάργα	13
Δυρράχιο	1	Πάτρα	23
Ζαβέρδα	2	Πρέβεζα	165
Ζάκυνθος	54	Ραγούζα	1
Ίθακή	77	Ρούμελι	1
Κάλαμος	2	Σαγιάδα	1
Κέρκυρα	61	Σιμόρνη	1
Κεφαλληνία	59		
Κωνσταντινούπολη	2	Σύνολο	593

ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΣΚΑΦΩΝ
(21/4/1818 - 25/7/1819)

barca	84	lanzini	3
bergantino	5	monossolo	38
bombarda	1	peranza (piranzo)	6
bragiera	27	pielego (-logo)	2
caichio	133	pinco	1
canoniera	1	sabeco (sciabaco)	2
feluca	8	trebacolo	19
gaeta	102		
gondola	141	Σύνολο	593